

*Бесараб О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ТИПОЛОГІЧНІ ВАРІАЦІЇ ОБРАЗІВ ГЕРОІНЬ У ТВОРАХ В. СКОТТА

Анотація. У статті зроблено спробу систематизувати й виокремити основні типи жіночих образів у творчості В. Скотта на прикладі романів «Айвенго» і «Пірат».

Ключові слова: романтизм, тип, типологія, жіночий образ, жіночий тип, східний тип героїні.

Постановка проблеми. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених осмисленню романтизму в літературі, зокрема дослідження І.В. Арндаренко [1], Д.М. Урнова [2], С.Д. Павличко [3], О.В. Халтрін-Халтуріної [4], Н.П. Михальської [5], Н.Я. Дьяконової [6; 7], Л.І. Скуратовської [8], Н.М. Торкут [9] та інші [10; 11; 12; 13], сьогодні особливий інтерес у романтичному мистецтві становить розгляд «жіночої теми». Увага сучасних дослідників до гендерної проблематики, зокрема ролі жінки та її місця в суспільстві, посилюється в першій половині ХІХ століття – періоді виникнення руху за жіночу рівність, демократизації в усіх сферах життя, у тому числі й літературі [14; 15; 16].

Мета статті – систематизація й типологізація жіночих образів одного з найвизначніших письменників романтиків В. Скотта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При класифікації жіночих образів спираємось на дослідження з романтизму Н.П. Михальської [5], Н.Я. Дьяконової [6; 7], Н.А. Соловйової [12], Л.І. Скуратовської [8] та інших, соціологічний підхід та теорію психотипів К. Юнга (зокрема його виокремлення «екстравертних» та «інтровертних» типів) [17].

Звертаючись до праць російських учених О.О. Долініна та С.А. Орлова, присвячених творчості В. Скотта, які визначили такі типи персонажів, як «покірна» й «палка героїня» (О.О. Долінін) [18, с. 216–217] та персонажі «умовного плану» й «професійні» характери (С.А. Орлов) [19, с. 224], пропонуємо свою класифікацію: «покірній героїні» відповідним є образ жінки «європейського» типу, а «палкій героїні» – «східний» тип жіночих образів. Персонажі ж «умовного плану» (за С.А. Орловим) у нашій інтерпретації – це романтичні образи-символи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи аналіз жіночих образів літератури ХІХ століття, зазначимо, що в будь-який період їх типологізація значною мірою залежить від життєвих цінностей, цілей і переконань автора, пов'язана з його світосприйняттям та естетичними смаками, що обумовлює типовість жіночих образів у творах різних письменників. Можна виокремити загальну тенденцію в розвитку жіночих образів різних європейських літератур протягом ХІХ століття: жінка по-

стає як самостійна, незалежна, освічена. Звичайно, цей розвиток відбувається в літературі кожної країни по-своєму, різними темпами.

Для досліджуваного періоду англійської літератури властиве функціонування двох груп жіночих образів, кожна з яких прикметна різними варіаціями жіночого типу і водночас має спільні риси. До однієї з них належать образи, створені романтиками – Д. Байроном, П. Шеллі, В. Скоттом. Другу групу складають жіночі образи «блискучої плеяди» письменників-романістів: Ч. Діккенса, В. Теккерея, Е. Гаскелл, сестер Бронте. Творчість цих авторів ототожнюється з реалістичним мистецтвом, хоч їхні твори, як відомо, вирізняються впливом романтизму. Жіночі образи, створені романтиками, за їх походженням, зовнішніми і внутрішніми рисами, середовищем побутування, стереотипами поведінки можна умовно розподілити на «східний» і «європейський» типи.

Поява в творах англійських романтиків «східного» типу жінок, зазвичай наділених яскравою зовнішністю (з особливим акцентом на очах як «дзеркалі душі») і нестримним темпераментом, готових боротися за свободу й кохання, обумовлена не тільки цікавістю англійських романтиків до Сходу і його колориту [20; 21; 22]. Він приваблював їх через те, що відповідав романтичному уявленню про особистість, здатну протистояти будь-яким формам пригноблення. «Східний» тип у згущених, концентрованих фарбах утілює романтичне прагнення свободи, звільнення від принижень, фізичних і духовних. «Східні» героїні романтиків – це переважно імпульсивні екстраверти. У різних варіантах типу імпульсивність виявляється в певних екстремальних ситуаціях (загроза життю чи свободі героїні або її близьких) як стимул до дії, у результаті чого героїня проявляє свою приховану міць, стає на захист власних інтересів, кидає виклик тирану.

Героїня означеного типу – зазвичай жінка «східного» походження. Вона живе або пов'язана з тим умовним Сходом, який оспівували у своїй творчості романтики.

Умовність і символічність «східного» типу героїні залежали від уявлень романтиків про Схід. Вони розглядають його різнопланово. За визначенням Г.С. Померанца, «схід може бути далеким, православним, мусульманським, відображаючи при цьому одне й те ж у своєму історико-культурному просторі» [23, с. 451]. Як відомо, «Сходом» англійські романтики умовно називали все, що знаходиться на сході від Британських островів (Іспанія, Греція, Туреччина, Крим), де «в дивовижний орнамент впліталися східні мотиви й по-європейському орієнтована реальність» [24, с. 118].

З одного боку, інтерес романтиків до Сходу обумовлений культурно-історичними чинниками: перекладом англійською мовою «Арабських казок» у 1704 р., витісненням Британією Іспанії, Португалії й Голландії із земель їх колоній, освоєнням британськими купцями багатств Індії й популярністю публікацій у газетах «Записок мандрівників на Схід». З іншого – саме східний колорит і темперамент із яскравістю відтінків і силою пристрастей були тими необхідними для романтиків засобами зображення, які відповідали їхнім внутрішнім почуттям і прагненням, а також допомагали створювати найбільш яскраві узагальнено-символічні образи. Байронівський Схід С.Д. Павличко визначила як «метафору широкого універсального змісту, яка позначає не географічну, а духовну територію з абсолютно іншою, ніж у реальності, логікою почуттів» [3, с. 192].

Водночас, як зазначає Н.А. Соловйова, «схід асоціювався у свідомості європейців із жорстокістю стосовно жінки, деспотизмом і работоргівлею» [12, с. 16]. Героїні «східного» типу всі, кожна по-своєму, невольні. «Східна» жінка для романтиків – символ поневоленого світу, проти якого вона повстає. Описуючи бунтарські почуття цієї найбільш пригнобленої представниці жіноцтва, письменники висловлюють власне бажання – бути вільними від тиранії в рідних країнах.

Варіанти романтичних героїнь з'являються й у творчості В. Скотта – засновника історичного романтичного роману, творчість якого припадає на перехідний період в історії літератури. Героїні романів В. Скотта «визначені в історичному часі й пов'язані нитками людських стосунків зі своїм безпосереднім і далеким оточенням» [25, с. 100]. Крім того, якщо поети-романтики свої образи наповнювали символічним змістом, то у В. Скотта вони історично й соціально конкретизовані, зображені у всій повноті їх моральних, статусних, психологічних характеристик.

О.В. Пакіна в дисертаційному дослідженні, присвяченому розгляду типології образів у творчості В. Скотта, виділяє такі жіночі типи, як амазонка, лагідна героїня, сивіла, або відьма [26, с. 26]. Певною мірою образи цих героїнь за основними рисами характеру відповідають жіночим образам східного і європейського типів.

Ці жіночі типи зазвичай представлені контрастними парами, наприклад, у романі В. Скотта «Айвенго» (1819 р.) та в більш пізньому його творі «Пірат» (1821 р.) [27; 28]. Цікавим є також колоритний образ жінки-сивіли. Жіночі образи героїнь В. Скотта зберігають основні риси зовнішнього вигляду та внутрішнього світу «східного» (наприклад, Ревекка – «Айвенго», Мінна – «Пірат») та «європейського» (Ровена в «Айвенго») романтичного жіночого типу. У яскравому східному вигляді й блиску темних очей, у рішучості, силі духу, у бунтарстві Ревекки й Мінни впізнаємо риси байронівських Гайде й Гюльнар. В образі англо-саксонської красуні, покірної Ровени вбачаємо внутрішню суть «європейських» героїнь – Медори Дж. Байрона, Лукреції П. Шеллі. Але якщо стриманість Медори – це її природна сутність, то в Ровени, як у більшості байронівських англійок із вищого світу, – це знак соціального статусу, знатного походження й відповідного виховання.

Героїні романів В. Скотта соціально й історично конкретизовані. Походження Ревекки – доньки заможного, але переслідуваного й зневаженого всіма єврейського на-

роду – змушує її бути скромною, проте з почуттям власної гідності, тверезим поглядом на життя й здатністю йти на компроміс, залишаючись при цьому сильною духом.

На відміну від Ревекки, Мінна Тройл («Пірат») живе в більш комфортних і сприятливих умовах. Старша дочка представника давнього шляхетного норвезького роду Магнуса Тройла відзначається романтичністю й чутливістю. Вивчення «книги природи», життя звірів і птахів, романтичне освоєння світу – ось про що постійно думає Мінна.

Володіючи іронічним і практичним розумом, сестра Мінни, юна Бренда Тройл («Пірат»), типологічно схожа з «дітьми» свого класу, любительками світських розваг, проте образ її створено дещо в іншому плані, ніж образи леді Аделіни, Інеси, графині Фіц-Фалк, інших англійок, у зображенні яких простежуються джерела реалістичної естетики.

Особлива варіація жіночого типу зустрічається в П. Шеллі і В. Скотта, які створили образ чарівниці, чаклунки, яка підкоряє стихії й людей. Однак у поета-візіонера П. Шеллі чарівниця – це символ, утілення певної ідеї, безтілесний дух добра і справедливості, що пізніше набуває більш чітких портретних характеристик і виступає в ролі духовної цілительки (атласська чаклунка), вішунки (Маб), борця за свободу (Цитна).

Цей тип жіночого образу певним чином розвивається у творчості В. Скотта в більш чітко структуровану особистість, що відповідало тенденції до ускладнення психологічного портрета героїнь, до соціально-історичної конкретизації образу. Усе це, безперечно, готувало естетичне підґрунтя для перебудови літератури, створення нової образної системи героїв.

У творчості В. Скотта поєдналися воедино історія й філософське осмислення минулого, синтез науки й мистецтва. Поєднання романтичного з реалістичними тенденціями, «включення романтичного в коло реального», розкриття характеру в його зв'язках з епохою і визначена В. Скоттом залежність «долі людини від ходу історії» [29, с. 407] допомогли його образам стати «живими й неординарними» [30, с. 206]. Запозичуючи певні риси в зазначених вище романтичних жіночих типів, образи В. Скотта набувають соціальної конкретики.

Яскравим жіночим образом роману «Пірат», який певною мірою суголосний з Атласською чаклункою П. Шеллі, хоч і виник на іншій основі, є образ сивіли. Як і більшість персонажів творів В. Скотта, сивіла (чаклунка) є частиною історичного колориту і символізує вірування людей у надприродні сили.

Образ чаклунки (Норна) В. Скотта має іншу, ніж у Шеллі, природу і функціональність: з'являючись із фольклору, він є частиною національно-історичного колориту зображуваних подій. Чаклунка у творах Скотта не втрачає своїх надприродних здібностей, але постає в образі конкретної жінки, особистості, сформованої в чітко визначених суспільних умовах.

Схожою з Норною варіацією типу романтичного жіночого образу, у якому поєдналися такі риси, як нестримність почуттів, бурний темперамент та здатність вчинити злочин заради помсти та спасіння невинних (згадаємо, наприклад, Гюльнар Байрона), притаманні героїням «східного типу», нам представляється героїня роману В. Скотта

Урфріда (у юному віці Ульріка). З'являючись (подібно до Норни) на сторінках роману одразу в образі старої злісної ворожки, вона в певний момент відкривається як природно позитивна героїня, теперішня сутність (трансформація) якої обумовлена жорстокою дійсністю її життя.

Подібно до Норни, жертва обставин та людської жорстокості, вона, на відміну від інших романтичних героїнь, веде уособлений образ життя не через схильність до роздумів на самоті, а через відчуття своєї моральної занепадності та злочинності, зумовлене образом життя, який вона змушена вести. Поєднує цих героїнь також факт зміни імені як символ зміни життя.

Висновки. Як бачимо, у творчості англійського романтика В. Скотта, як і у творах його французьких сучасників (Ж. де Сталь, Ж. Санд), основу оригінальних жіночих образів у різних авторських варіаціях й осмисленні складають типологічні риси романтичних героїнь двох основних типів – «східного» та «європейського». Незважаючи на тяжіння романтиків до яскравої й виразної контрастності, вони часто взаємодіють, створюючи змішаний тип. Майже в усіх письменників цієї романтичної пори вбачаємо тенденцію до ускладнення психологічного портрета героїнь, до соціально-історичної конкретизації образу. Усе це, безперечно, готувало естетичне підґрунтя для перебудови літератури, створення нової образної системи героїв. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в дослідженні жіночих типів у розширеному спектрі творів В. Скотта, у динаміці їх розвитку від ранніх до героїнь останніх творів автора.

Література:

1. Арндаренко І.В. Байронічна течія (байронізм, байронічна поема): характеристика байронізму та його вплив на український романтизм / І.В. Арндаренко // Арндаренко І.В. По дорозі й назустріч: англійська та українська романтична поезія: порівняльна типологія і поетика / І.В. Арндаренко. – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2004. – С. 144–186.
2. Урнов Д.М. Вехи традицій в англійській літературі / Д.М. Урнов. – М. : Художественная література, 1986. – 382 с.
3. Павличко С.Д. Зарубіжна література: дослідження та критичні статті / С.Д. Павличко. – К. : Вид-во С. Павличко «ОСНОВИ», 2001. – 559 с.
4. Халтрин-Халтурина Е.В. Поетика озарений в літературі англійського романтизму: романтичні суждення о воображении и художественная практика / Е.В. Халтрин-Халтурина. – М. : Наука, 2009. – 350 с.
5. Михальська Н.П. Десять англійських романистів : [монографія] / Н.П. Михальська. – М. : Прометей, 2003. – 207 с.
6. Дьяконова Н.Я. Англійський романтизм. Проблеми естетики / Н.Я. Дьяконова. – М. : Наука, 1978. – 208 с.
7. Дьяконова Н.Я. Вальтер Скотт і Шекспір: у истоках европейского романа XIX в. // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1974. – № 6. – С. 34–35.
8. Скураговская Л.И. Дискуссионная проблематика новых литературоведческих исследований: модернизм, романтизм, антиромантизм / Л.И. Скураговская // Філологічні науки: матеріали підсумкової конференції ДНУ. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 201–202.
9. Торкут Н.М. Загальна характеристика романтизму: теоретичні аспекти / Н.М. Торкут // Держава та регіони. Серія «Гуманітарні науки». – 2006. – № 4. – С. 99–104.
10. Бент М. Течения или этапы? Еще раз о единстве романтизма / М. Бент // Вопросы литературы. – М., 1990. – Август. – С. 218–231.
11. Тураев С.В. От Просвещения к романтизму (Трансформация героя и изменение жанровых структур в западноевропейской литературе конца XVIII – начала XIX в.) / С.В. Тураев. – М. : Наука, 1983. – 256 с.
12. Соловьева Н.А. XIX век: романтическое сознание эпохи / Н.А. Соловьева // Вестник Московского университета. Серия 9 «Филология». – 2001. – № 1. – С. 7–21.
13. Романтизм: вопросы эстетики и художественной практики : сб. науч. трудов / отв. ред. проф. И.В. Карташова. – Тверь, 1992. – 144 с.
14. Демидова О.Р. Женское творчество и литературный канон русского зарубежья / О.Р. Демидова // Российские женщины и европейская культура: материалы V конференции, посвященной теории и истории женского движения. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 144–145.
15. Демидова О.Р. Уроки эмансипации: английский женский роман и формирование «женского политического» в России XIX века / О.Р. Демидова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rami.ru/cosmopohs/archives/4/9.html>.
16. Auerbach N. Communities of Women: an idea in fiction / N. Auerbach. – Cambridge ; Massachusetts : Harvard University Press, 1978. – 222 p.
17. Юнг К. Психологические типы / К. Юнг. – Минск : Попурри, 1998. – 656 с.
18. Долинин А.А. История, одетая в роман: Вальтер Скотт и его читатели / А.А. Долинин – М. : Книга, 1988. – С. 216–217.
19. Орлов С.А. Исторический роман Вальтера Скотта : [монография] / С.А. Орлов. – Горький : Горьковский гос. университет, 1960. – 480 с.
20. Катарский И.М. Восточные мотивы в английской литературе XIX века / И.М. Катарский // Народы Азии и Африки. – 1974. – № 3. – С. 95–108.
21. Зыкова Е.П. Восточные мотивы в творческой биографии Байрона / Е.П. Зыкова // Великий романтик: Байрон и мировая литература. – М. : Наука, 1991. – С. 10–22.
22. Ищенко Н.А. Восток в английской литературе романтизма и неоромантизма / Н.А. Ищенко // Русская культура и Восток: материалы Третьих Крымских Пушкинских Чтений. – Симферополь : СимфГУ, 1993. – С. 62–63.
23. Померанц Г.С. Диалог культурных миров / Г.С. Померанц // Лики культуры : альманах. – М. : Юрист, 1995. – Т. 1. – 451 с.
24. Деремедведь Е.Н. Культура народов Крыма в зеркале английской литературы путешествия конца 18 – первой половины 19 в. / Е.Н. Деремедведь // Литература в контексте культуры. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – С. 110–120.
25. Урнов Д.М. Вальтер Скотт / Д.М. Урнов // История всемирной литературы : в 9-ти т. – М. : Наука, 1898. – Т. 6. – 1898. – С. 95–100.
26. Пакина Е.В. Типология женских образов в романах В. Скотта : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 / Е.В. Пакина. – Н. Новгород, 2004. – 220 с.
27. Scott W. Ivanhoe : [the novel] / W. Scott. – L. : Penguin Classics, 2000. – 544 p.
28. Scott W. The Pirate : [the novel] / W. Scott. – International Law & Taxation, 2001. – 600 p.
29. Реизов Б.Г. Творчество Вальтера Скотта / Б.Г. Реизов. – Л. : Худож. лит., – 1965. – 497 с.
30. Михальская Н.П. История английской литературы : [учеб. для студ. филол. и лингв. фак. высш. пед. учеб. заведений] / Н.П. Михальская. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 480 с.

Бессараб Е. Н. Типологические варианты образов героинь в произведениях В. Скотта

Аннотация. В статье предпринята попытка систематизировать и выявить основные типы женских образов в творчестве В. Скотта на примере романов «Айвенго» и «Пират».

Ключевые слова: романтизм, тип, типология, женский образ, женский тип, восточный тип героини.

Besarab O. Typological variants of female images in the creative works by W. Scott

Summary. In the article we made an attempt to systematize and clear up main types of female images created by W. Scott, on the example of his novels «Ivanhoe» and «The Pirate».

Key words: romanticism, type, typology, female image, female type, eastern type of heroine.